

Структура мовної свідомості держслужбовця

Андрій Ільєнко

Соціальні кризи, спричинені війною в Україні, досить жорстко означили гуманітарну складову, пов'язану із використанням української мови у суспільному просторі. Останнім часом мовне питання сполучене із розбратом і агресією в українському суспільстві — як тригер, що видається з одного боку критерієм ставлення до української державності, а з іншого — важелем маніпуляцій громадської думки, що має відвертати увагу суспільства від реальних воєнних загроз, корупції, суспільної несправедливості тощо. Усвідомлення означеної проблеми сполучається із необхідністю виявлення чіткої державницької позиції представників державної служби в усіх її ланках — як акцентної якості їхнього професіоналізму та місіонерської складової фахової реалізації, що спричиняє необхідність проаналізувати елементи, з яких складається означене утворення.

Аналіз наукових трактувань структури будь-якого соціально-якісного утворення, до якого ми можемо віднести також і мовну свідомість державного службовця, свідчить, що дослідники узагальнюють його елементи у компоненти когнітивного характеру (знання, розумові навички і вміння), діяльнісні характеристики (володіння способами діяльності), а також соціально-ціннісні (рольова позиція) та психологічні (емоційно-вольові, спрямованість) характеристики особистості.

У визначенні структурних елементів мовної свідомості державних службовців маємо спиратись на дослідження з лінгвістики (Т. Коць [2], В. Папіш [6]), соціології та культурології (Д. Неліпа, О. Зубчик [5], П. Селігей [8]), лінгвопсихології (Л. Калми-

кова та ін. [7]), а також на основні законодавчі норми, що регулюють мовленнєву діяльність державних службовців [1, 9].

Узагальнюючи позиції науковців щодо змісту мовної свідомості, маємо можливість представити тлумачення цього утворення з точки зору лінгвістики та психолінгвістики — як таке, що акцентує уявлення та відчуття людини, пов'язані із словом, текстом або контекстом, а також особисті асоціації, які створюються у результаті когнітивної обробки тексту. В аспекті соціо- та культурології мовна свідомість означає сполучення усвідомлення людиною ролі мови та власної ідентичності, що впливає на її національне та культурне самовизначення. У прикладному значенні мовна свідомість означає здатність усвідомлювати мовні явища (мовні норми та стилі), власний вибір мовного тезаурусу залежно від комунікативної ситуації, вміння аналізувати своє і чуже мовлення.

Трактування змісту мовної свідомості відповідно до професійного призначення державного службовця надає право акцентувати увагу на особливих сенсах користування мовою в аспекті свідомості щодо виконання державницьких функції — як балансу між виконанням норм і законів професійної галузі та запитів конкретних соціальних спільнот (або їхніх представників).

Метою статті визначаємо представлення структурно-компонентного аналізу мовної свідомості як особистісного утворення державного службовця.

Аналіз низки досліджень змісту поняття «мовна свідомість» у авторських працях лінгвістів, соціокультурологів,

соціальних психологів дає можливість узагальнити структуру означеного утворення до низки компонентів: когнітивного, лінгвістичного, комунікативного, культурного, етнічного історичного, соціального, психологічного [3]. На нашу думку, деякі із них можуть мати дещо повторювані змісти: етнічний культурний та історичний компоненти представляють уявлення людини про роль мови у житті — як інструмента кодифікації у певній спільноті, приналежність за ознакою мови, яка дається при народженні і не може бути зміненою; соціальний та психологічний компоненти також мають спільний зміст, що виявляється у прийнятті конкретної мови (і особливо її стилю) як інструмента спілкування, залежного від соціального статусу, схвалення соціального оточення. У праці Л. Мацько компонентами мовної свідомості як ключового елементу особистості означено мовну компетентність (здатність), мовну свідомість (рефлексивність), мовно-комунікативну компетентність [4]. О. Фурман зауважує на прикладних аспектах мовної свідомості особистості, зокрема на тих, що стосуються виховання людини, в аспекті чого досліджуване утворення формується через освітні, сімейні та культурні інституції і містить ціннісне ставлення до мови, мовну поведінку й знання [10].

Отже, узагальнення авторських позицій щодо змістово-компонентного аналізу поняття «мовна свідомість» дозволяє визначити його структуру у такому вигляді:

- когнітивний компонент — знання мови, рефлексія над мовними одиницями;
- лінгвістичний компонент — структурне розуміння мови;
- комунікативний компонент — використання мови у спілкуванні;
- культурний/етнічний компонент — зв'язок мови з ідентичністю;
- соціальний/історичний — роль мови в суспільстві, історична перспектива;
- психологічний — ставлення, емоцій, цінності, внутрішня мотивація;

- металінгвістичний — усвідомлення природи мови та здатність оперувати на метарівні;
- символічний/концептуальний — образи, міфи, символи як частина мови.

Особливості діяльності державного службовця вимагають деталізації змісту компонентів мовної свідомості як важливої якісної структури особистісного професійного виявлення.

Важливо зауважити, що у діяльності державного службовця мовна свідомість видається не лише особистісним вибором фахівця, але й нормативною компетентністю, обумовленою Законом України [1]. Відповідно до вимог законодавства порушення державним службовцем мовного обов'язку (ведення усієї професійної комунікації державною мовою) стає порушенням службової етики та закону. За твердженням О. Фурман, «Формування мовної свідомості в держслужбовців потребує не лише вивчення мови, а й зміни ставлення до неї як до інструмента державного управління» [10]. Спеціальність «Публічне управління та адміністрування», яку переважно здобувають фахівці, щоб претендувати на державну службу, визначається орієнтованістю на ціннісно-гуманістичні та представницькі компетенції, публічні комунікації, ефективність організації та ведення яких впливає як на якість усієї публічно-адміністративної діяльності, так і на особистий імідж самого фахівця. Дослідники визначають інтегративну компетентність сучасного державного службовця як «одночасно юриста, економіста, психолога, знавця основ соціології, носія правил етики та етикету» [5]. З огляду на означене основною концептуальною ідеєю роботи державного службовця має бути формування довіри до державницьких інституцій у населення, а серед «обов'язкових компетентностей в аспекті стандартів мовної політики України — робота з інформацією, ефективна комунікація, співпраця і робота в команді, орієнтація на результат, а також управ-

ління інноваціями та змінами, лідерство й управлінські навички (стратегічне мислення, прийняття управлінських рішень, використання та управління ресурсами, моніторинг і аналіз надання послуг)» [5].

Можна розглядати мовну свідомість держслужбовця як інтегровану особистісну властивість, що сполучає мовну й комунікативну компетентність та мовну громадянську відповідальність, яка, в свою чергу, поєднує політично-символічну вагу та публічно-етичну відповідальність.

Мовна та комунікативна компетентність державного службовця регламентується нормативним документом «Стандарт української мови для державних службовців» [9], в якому означено елементи кожної із означених компетентностей. До мовної компетентності відноситься: розуміння структури української мови, знання про особливості її словникового складу та граматичної будови, правила написання слів та їх використання в різних функціональних стилях, зокрема в офіційно-діловому; знання про функціонування і системну організацію української мови на рівнях лексики, граматики, фонетики і фонології, орфографії, орфоєпії, пунктуації. Деяке інше змістове значення надається комунікативній компетентності державного службовця, яка означає здатність послуговуватись нормативами використання української мови у сфері ділового спілкування, а також урахування у комунікації особливостей мовного оформлення його основних жанрів, що дозволяє посадовій особі реалізувати її функціональні обов'язки, зокрема:

- створювати тексти різних жанрів усного і писемного мовлення (зокрема офіційно-ділового стилю);
- уміти аналізувати й реферувати тексти різних жанрів, готувати на основі опрацьованих текстів аналітичні огляди, довідки, висновки тощо;
- опрацьовувати відповідно до виробничої потреби тексти документів, які перебувають у службовому обігу;

- здійснювати монологічне та діалогічне (полілогічне) мовлення фахового спрямування (доповідь, звіт, промова, дискусія);
- дотримуватися норм української літературної мови в офіційному спілкуванні (в організації офіційних заходів, у корпоративному й адміністративному спілкуванні тощо);
- спілкуватися українською мовою на засадах соціальної та міжособистісної етики, моделюючи комунікативну поведінку відповідно до стратегій і ситуацій у роботі з конфліктними групами (правопорушниками, особами з особливими потребами);
- обирати й застосовувати різні комунікативні стратегії для досягнення позитивного результату [9].

Мовно-громадянська відповідальність державного службовця означає його особистісну свідомість щодо використання державної мови у процесі професійної функціональності, а також свідомий вибір української мови для повсякденної побутової комунікації. Маємо означити, що чим більшою є галузь використання державним службовцем державної мови (не лише для виконання службових обов'язків, але й у приватному житті) — тим вищим видається рівень його мовної свідомості.

Політично-символічна вага мовної свідомості державного службовця виявляється у його ідентифікації себе із державницьким представництвом, коли його мова є трансляванням державних цінностей, підтримкою інституційної довіри. Особливо важливим видається вибір державної мови у приватному користуванні у воєнний період — як спосіб виявлення української ідентичності, тоді як перехід державного службовця у особистій комунікації, якщо вона здійснюється у громадському просторі, на іншу, популярну у спільноті мову може зруйнувати довіру до органу влади, навіть якщо посадовець сумлінно виконує свої фахові обов'язки.

Публічно-етична відповідальність свідчить про повагу до громадян, які

хочуть чути державну мову в усіх сферах громадського простору, що екстраполюється у демонстрацію єдності та солідарності. Водночас важливим є використання державним службовцем української мови таким способом, щоб не спричинити у суспільстві розбрат через мовне питання — саме тому велике значення надається вмінню держслужбовця адекватно реагувати на мовні ситуації, толерантність до мовленнєвої недосконалості (помилки) партнерів по спілкуванню.

Значущості набуває також і сформованість у державного службовця рівня мовної та мовленнєвої рефлексивності, що виявляється у коректності вибору мовних засобів відповідно до ситуації спілкування, розуміння контекстів стильового спілкування (офіційність, нейтральність або дипломатичність), аналізу власної мовленнєвої поведінки.

Варто зауважити, що формування мовної свідомості у державних службовців залежить від системності підходів до процесу підвищення їхньої мовленнєвої компетентності, що, в свою чергу, спирається на мотиваційний, організаційний та виконавсько-результативний фактори. Мотиваційний фактор розглядаємо як такий, що дозволяє зафіксувати факти мовленнєвої недосконалості конкретного державного службовця (наприклад, через скарги з означеної проблеми його клієнтів, факти недосконалості мовлення у публічних виступах (інтерв'ю, доповіді тощо). Випадки фіксації порушень на мовному чи мовленнєвому рівнях мають впливати на мотивацію працівника до самовдосконалення (через проходження курсів підвищення кваліфікації або самоосвіти з подальшим складанням іспиту на рівень володіння мовою). Крім того, означені процеси мають спричиняти не лише мотивацію, а й стимуляцію держслужбовця — зі сторони організації, в якій цей він працює, якщо означити ступінь відповідальності цієї організації в юридичному чи адміністративному порядку за допущені працівником помилки.

Організаційний фактор з підвищення держслужбовцями мовленнєвої компетентності має відбивати способи реалізації процесу самовдосконалення працівника, зокрема, через доступ до довідникових джерел (словники, довідники, хрестоматії тощо) та програм мовленнєвого удосконалення (тренінги, семінари, курси підвищення кваліфікації тощо).

Виконавсько-результативний фактор має відбивати фіксацію рівня мовленнєвої компетентності держслужбовця після проходження ним відповідного самовдосконалення і впливати на кар'єрне та професійне зростання.

Отже, маємо означити, що структура мовної свідомості державного службовця представлена у таких компонентах:

- мовно-професійна компетентність — компетенції у мовних галузях, обумовлені знанням норм української мови, сполучені із нормативним використанням галузево-професійної лексики (термінів професійної сфери), знання та користування державними стандартами мовної політики у галузі державної служби;
- комунікативна компетентність — здатність реалізовувати професійну комунікацію відповідно до умов, заданих ситуацією (соціальна група комунікантів, мета спілкування), що обумовлюють вибір стилю та контексту спілкування, а також відповідних ефективних засобів комунікації;
- світоглядно-поведінковий компонент — свідомий власний вибір української мови як мови спілкування в усіх галузях життєдіяльності; відчуття ідентичності з державою у ролі носія її мови; толерантність до недосконалості використання української мови партнерами; мотивація щодо удосконалення власного рівня української мови; популяризація державної мови у публічному просторі (наприклад, ведення сторінок в соціальних мережах українською — з активною підтримкою україномовного контенту).

Література

1. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

2. Коць Т. А. Мовна свідомість у синхронії та діахронії URL: https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=844

3. Куцос О. Контент-аналіз дефініції «мовна свідомість» // Закарпатські філологічні студії. 2023. Вип 25, т.1. С. 216–220.

4. Мацько Л. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів // Волинь філологічна: текст і контекст. 2013. Вип. 15. С. 174–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2013_15_22st.177

5. Неліпа Д., Зубчик О. Державний службовець — це «обличчя» держави // Віче. 2014. № 14. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4281/>

6. Паніш В. А. Мовна особистість та вишукана мовна особистість як ключові

поняття теорії лінгвоперсонології // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 13(81). С. 306–310.

7. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / Л.О. Калмикова, Г.В. Калмиков, І.М. Лапшина, Н.В. Харченко ; за заг. ред. Л.О. Калмикової. Київ : Переяслав Хмельницький пед. ін-т ; Фенікс, 2008. 245 с.

8. Селігей П. О. Мовна свідомість: Структура, типологія, виховання. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 118 с.

9. Стандарт української мови для державних службовців URL: <https://www.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/8/2018/03/Standart-ukrayinskoyi-movi-dlya-derzhavnih-sluzhbovtsiv.pdf>.

10. Фурман О.Ф. Формування мовної свідомості студентів педагогічних спеціальностей // Вісник науки та освіти. 2023. № 1 (7). URL <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3629/3649>

01.07.2025

Відомості про автора:

Ільєнко Андрій — аспірант кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи; Університет імені Альфреда Нобеля; Дніпро, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8968-8424>

Науковий керівник — доктор педагогічних наук, професор О. О. Резван, email: rezvanoksana1@gmail.com